

Türkçede Belirtme-Yönelme Hâli Ekleri ve Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları

DOI NO: 10.5578/JSS.7814

İmdat Demir¹

Özet

Güneybatı Anadolu ağzlarında belirtme ve yönelme hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı belirtilmektedir. Bu durum genellikle hâl eki nöbetleşmesi, derin yapı-yüzey yapı, fiil-tamlayıcı ilişkisi/ istem, Eski Türkçenin kalıntısı gibi sebeplere dayandırılmaktadır. Öncelikle her iki hâl ekinin lehçelerde ve ağzılarda değişiklik arz ettiği görülmektedir. Bu yönüyle iki hâl ekinin aynı işlevde kullanıldığı örneklere rastlamak mümkündür. Öte yandan çekimli fiil tabanının istemi, hâkim ağız konuşucusu tarafından bilinir ve ölçünlü dilde anlam ayırt edici olan herhangi bir unsur, ağız alanlarında belirli bir işlevde kullanılmayabilir. Bu çalışmada, belirtme ve yönelme hâlleriyle nöbetleşme kavramı üzerinde durulacak, Güneybatı Anadolu ağzlarında ortaya çıkan bu tür karışıklıkların sebeplerine dair görüşler ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Güneybatı Anadolu Ağzları, Belirtme hâli, Yönelme hâli, İstem, Tarz/bağlılık değiştirme

Accusative-Dative Case Suffixes in Turkish and Their Usage in Southwest Anatolian Dialects

Abstract

It is stated that accusative and dative case suffixes are interchangeable in southwest Anatolian dialects. This feature is generally attributed to various reasons such as case suffix alternation, deep structure-surface structure, verb-reaction relation/valence and residual of Old Turkish. First of all, it is seen that both case suffixes show a change in dialects and local dialects. Therefore, it is possible to encounter some examples where these two case suffixes are used for the same

¹Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

function. On the other hand, the valence of the finite verb is known by the local dialect speaker and any meaning distinctive factor in standard language may not be used for a specific function in dialect areas. This study will emphasize alternation with accusative and dative case suffixes and put forward opinions about the reasons of such confusions that come up in southwest Anatolian dialects.

Keywords: *Southwest Anatolian Dialects, Accusative case, Dative case, Valence, Style/ subordinate shifting*

Güneybatı Anadolu ağızları (GBAA) Aydın, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla illeriyle Afyon ve Uşak illerinin bir kısmını içermektedir (Korkmaz 1994). GBAA ile ilgili araştırmalar 19. yüzyılın son çeyreğine kadar dayansa da ilk dikkate değer çalışma Korkmaz'a (1956) aittir (Korkmaz, 1994). Ağız araştırmalarında GBAA ile ilk dikkati çeken özelliklerin başında yazı diline göre belirtme ve yönelme hâli eklerinin birbirleri yerine kullanılması gelmektedir. Bu çalışmada belirtme ve yönelme hâlleriyle nöbetleşme kavramı üzerinde durulacak, söz konusu kavramlardan hareketle GBAA'da görülen bu tür karışıklıkların sebeplerine dair fikir yürütülecektir. Çalışmayı destekleme adına Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine atıf yapılacak, ancak bu dönemlere yönelik ayrıntıya girilmeyecek, konu Türkiye Türkçesi ve GBAA ile sınırlandırılacaktır².

Belirtme ve Yönelme Hâli Kavramı

Trask (1992: 4), belirtme hâlini 'genel olarak geçişli bir fiilin doğrudan nesnesini işaretleyen bir durum biçimi' olarak tanımlarken, yönelme hâlini (1992: 70), 'bir hareketi alan kişiyi işaret eden tipikal bir durum biçimi' şeklinde izah eder. Trask, aynı maddede ikincil nesneyi gösteren yapıların temel nesneyi de işaretleyebileceğine değinir. Öte yandan Trask (1992: 71), *yönelme değişmesi (dative shift)* maddesinde ikincil (periferik) durumdaki nesneyi belirten *dolaylı nesne* (dative) işaretleyicisinin temel nesne konumuna geldiğini vurgular. Araştırmacı, bu durumun İngilizcede yaygın olduğunu ifade ederek şu örnekleri verir: *I sent the books to Lisa/ I sent Lisa the books* 'Lisa'ya kitabı gönderdim. ~ Kitabı Lisa'ya gönderdim.' Birinci cümlede konu/temel *books* 'kitap', ikinci cümle diziminde konu/temel *Lisa* olmaktadır. İngilizcede sözdizimi yapısı özne (Ö) +Yüklem (Y) + Tümeleş (T) dizimindedir ve bu dizim esnek değildir. Trask'ın örneğinde sadece tümeleşlerin diziminde bir değişme söz konusudur ki bu da anlama dayalı olmaktadır. Türkçede sözdizimi yapısı esnek ve vurgulanmak/odaklanmak istenen yeni bilgi, yükleme yaklaştırılmaktadır.

²Günümüz Türkiye Türkçesi ve Tarihî Türk lehçelerinde hâl eklerinin işlevlerine yönelik şu çalışmalara bakılabilir: Kahraman (1996), Gülsevin (1997), Sev (2007).

Belirtme ve yönelme kavramlarıyla ilgili bazı Türkçe dilbilgisi kitaplarında da bu yönde bir yaklaşım sergilenmektedir. Sözdizimi açısından ele alınan bu çalışmalarda geçişli unsuru içeren nesneye düz, geçişsiz unsurun fiil yüklemindeki karşılığına dolaylı tümleç denmektedir. (Gencan, 1979: 96-100).

Fiillerde geçişlilik-geçişsizlik özelliği dilden dile değişebilmektedir. Türkçenin ele alındığı bazı çalışmalarda bu hususa işaret edilmektedir. Lewis (2000: 35), Türkçedeki yönelme hâli ekinin görevlerinden birinin 'fiillerin dolaylı nesnesi'ni (indirect object) belirlemek olduğunu ifade eder ve *Mektubu Ali'ye gösterdim, Hizmetçiye bir palto vereceğiz* örneklerini sıralar. Ayrıca Lewis (2000: 35), İngilizcede geçişlilik kategorisinde yer alan fiillerden bazılarının Türkçede yönelme hâli ekiyle işaretlendiğini bildirir: *acınmak, başlamak, değmek, dokunmak, benzemek, devam etmek, girmek, ermek, varmak, girmek, inanmak, yardım etmek*. Aynı duruma Kornfilt (1997: 219) de değinmektedir. Araştırmacı, 'doğrudan (direct=düz) nesne' başlığında bazı fiillerin nesnelere dolaylı (indirect) hâle işaretlendiğini bazı fiillerinse İngilizcede doğrudan nesnelere yazılabilirken Türkçede yönelmeyle karşılandığını belirtir: *binmek, yardım etmek*. Öte yandan Kornfilt (1997:219), Türkçede düz nesnenin belirtme ekiyle işaretlenip işaretlenmeyeceğinin ya da dolaylı olarak belirlenip belirlenmeyeceğinin fiilin yönetimiyle ilgili olduğunu bildirmektedir. Underhill (1976: 68) de İngilizcedeki bazı geçişli fiillerin Türkçede geçişsiz olduğuna temas etmektedir: *başlamak, bakmak...*

Türkçede belirtme kategorisi geçişli fiillerin durumuyla ilgilidir. Nesne alan fiillerin belirtme hâli eki alabileceği gibi biçimbirim olmadan da fiilin *isteminden* nesne aldığı bellidir. Bir bakıma geçişli fiillerin yüklem olduğu cümlede fiilin nesnesi diğer öğelere göre zorunlu olmaktadır. Buna bağlı olarak +(y)I biçimbiriminin kullanıldığı cümlelerin dizimi esnekken biçimbirimsiz geçişli fiillerde nesne zorunlu olarak fiilin yanında yer alır (Karahan, 2008: 26): *Mutfak balık kokuyor. Ayşe dün gece kitap okudu.*

Boz (2007: 17), +A durum biçimbiriminin yönelme dışında, yükleme işlevinde de kullanıldığını vurgulamaktadır. Ona göre 'belleğinde +A durum biçimbirimi yönelme durumuna koşullandırılmış birey, farklı işlevler karşısında şaşırıp kalmakta ya da bunları görmezlikten gelmektedir. Dolayısıyla iki kavramın belirgin çizgilerle birbirinden ayrılması gerekir' şeklinde açıklama yaparak yönelmenin insan zihnindeki kodlanma durumuna değinmektedir. Öte yandan araştırmacı (2007: 52), nesnenin başka biçimbirimlerle de karşılanabileceğine işaret eder. Banguoğlu (2000: 528), bir kısım fiillerin anlamca geçişli olmasına rağmen +(y)A hâl ekini zorunlu olarak istediğini belirtir: *Kamyon bir ineğe çarptı.*

Karahan (1997: 211), fiilleri tamlayıcı ilişkisine göre tamlayıcı ve tamlayıcısız fiiller olmak üzere ikiye ayırır. Buna göre *öl-, büyü-, uza-* gibi

fiiller herhangi bir tamlayıcıya (nesneye) ihtiyaç duymadan eylemlerini gerçekleştirebilirler. *Ara-*, *bin-*, *kurtul-* gibi fiiller bir tamlayıcı ile eylemlerini gerçekleştirmek zorundadır. *ara-* fiili, +(y)I ekine, *bin-* fiili +(y)A ekine, *kurtul-* fiili +DAn ekine ihtiyaç duymaktadır. Bir bakıma Karahan, hâl kategorisini fiilin belirlediğini vurgulamaktadır.

Sözdizimi bağlamında fiillerin *zorunluk/seçimlik* tercihi de önemlidir. Erkman-Akerson (2000: 128), yönetim çerçevesinde zorunlu öge bulundurmalarına göre fiilleri dört ana gruba ayırarak fiillerin birden dörde kadar hâl ekli tamlayıcı öge alabildiğine dikkat çeker. Boz (2007: 63), da *seçimlik*’i ‘eylemlerin yönetim çerçevesinde bulunmayan’ ögeler olarak tanımlar. Araştırmacı, *Başbakan bugün Antalya’da bir fabrikanın açılışını gerçekleştiriyor* cümlesinde *bugün* ve *Antalya’da* ögelerinin seçimlik olduğunu ifade eder. Kahraman (1996: 421) fiillerin hangi hâl eklerini istediğini ayrıntılı olarak listelediği çalışmasında geçişsiz fiillerden 176 fiilin +(y)A, 84 fiilin +DAn, 14 fiilin de tercihli/tercihsiz +(y)A/+DAn eki istediğini belirtmektedir. Öte yandan Kahraman (1996: 378-379), geçişsiz olduğu hâlde nesne alabilen fiilleri verdiği listede *çık-*, *değ-*, *dol-*, *in-*, *kaybol-*, *uyu-*, *konakla-*, *bağır-*, *konuş-* gibi 46 fiilin +(y)I ekli/eksiz nesne alabildiğini belirtirken bunu Türkçenin tarihî döneminden bu yana geçişsizlik gösteren bazı fiillerin geçişli fiillere yaklaşabilmesine bağlamaktadır (1996: 381).

Sinanoğlu (1957: 370-371; 1960: 338-339), +(y)A biçimbiriminin bazı fiillerde *zorunlu*, bazı fiillerde de *seçimlik* olduğunu ifade ederken fiillerin zorunlu +(y)A biçimbirimi isteyenlerinin dolaylı nesne/nesne kabul edilmesi gerektiği üzerinde durur. Bu yönde fikir beyan edenlerden biri de Deny’dir (1941: 185). Boz (2007: 53), *Kitabı arkadaşınıza veriniz. Bu işi size danışacağım. Yemeğe tuz koydunuz mu?* gibi cümlelerde iki nesne olduğunu ve bu durumu kabul etmiş olan araştırmacıların da bulunduğunu belirtir.

Buraya kadar ifade edilenlerden hareketle şu değerlendirmede bulunmak mümkündür. Eklerden hareketle fiillerin durumu, elbette *istem/tamlayıcı* yörüngeli bir bakış açısıyla gerçekleşmektedir. Sözdizimsel olarak ise yüklemleştirici fiilin gerçekleştirdiği nesne önemlidir. *Ali kitaba baktı* cümlesinde *bak-* fiilinin tamlayıcısı +(y)A istemlidir. Ancak sözdizimsel olarak cümlede belirtilen unsur *nesnedir*.

Nöbetleşme Kavramı

Demirci (2007: 126), *nöbetleşmeyi* biçimbilimden sözlük düzeyine kadarki seviyelerde birbirinin yerine geçme olarak nitelemektedir. Ona göre zaman eklerinin birbiri yerine kullanılması da bir çeşit nöbetleşmedir. Aynı

yazıda Demirci, hâl eklerinin birbirinin yerine kullanılmasını da nöbetleşme olarak belirtirken bu durumun sadece Türkçede değil, Ural-Altay dil aileleriyle İngilizce gibi dillerde de sıkça karşılaşıldığını ifade eder. Eski Türkçeden çağdaş Türk lehçelerine ve ağızdan ağza hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı zikredilegelmektedir (Tekin, 2003: 111; Gülsevin, 1997: 44).

Üç yetmiş yaşımka adrılıtm ‘Altmış üç yaşında ayrıldım’ (Tekin, 2003: 111).

günahlarum benim hadden aşupdur ‘Benim günahlarım haddi aşmıştır’ (Gülsevin, 1997: 35).

Özkan (1996: 129), Gagavuzcada hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanımının sıkça karşılaşılan bir durum olduğunu belirtir: *Bak sen budalayı*. ‘Bak sen budalaya’ *İnanma zenginleri*. ‘Zenginlere inanma’ (Özkan, 1996:129).

Uğurlu (2001: 201), lehçeler arası aktarmalara dayalı olarak fiil istemlerini ele aldığı çalışmasında Türk lehçeleri arasında bazı fiillerin istemlerinin farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Türkmence, *Emmaa saağat on ikiden geçipti*. ‘Ama saat on ikiyi geçmişti’ (Uğurlu 2001: 202) örneğinde bağlamdan hareketle *geç-* fiili Türkiye Türkçesinde geçişli olarak değerlendirilirken Türkmencede *+(y)I* hâl ekiyle karşılanmadığına göre geçişli olarak değerlendirilip-değerlendirilemeyeceği, üzerinde durulması gereken başka bir husustur. Gagavuzcada *bak-* fiilinin nöbetleşme içinde olması Türkiye Türkçesine göre bir durum olmalıdır. Bu tür değişmelerin dizim içinde ele alınırken lehçe içindeki istemine bakmak gerekmektedir.

Demirci (2007: 137), hâl eki nöbetleşmelerinin sebeplerini sıralarken bunların birden ortaya çıkmadığını, bu tür olayların Eski Türkçeye bağlanabileceğini hatta daha önceki dönemlerde de bu özelliğin belirtilerinin olduğunu, bu konunun teorik olarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Öte yandan araştırmacı nöbetleşme konusunun *derin/yüzey yapı, otonom olmayan durum ve fiillerin hâl eki tercihlerinden (istem=valenz)* daha derin bir açıyla incelenmesini salık vermektedir.

Ağız Alanlarında Belirtme ve Yönelme Hâl Eklerinin Kullanımları

Türkiye Türkçesi ağızlarında hâl eklerine yönelik en kapsamlı çalışma Buran (1996) tarafından yapılmıştır. Bu eserde hâl eklerinin nöbetleşme kullanımıyla ilgili çokça örnekler verilmiştir. Ayrıca Demirci (2007) de bu konuya temas etmiştir. Demirci’nin söz konusu çalışmasında belirttiği gibi hâl ekinin nöbetleşmeye dayalı kullanımı hususunda diğer ağız bölgelerine göre en dikkat çekici bölgelerin başında GBAA gelmektedir. Ana hatlarıyla Türkiye Türkçesi ağızları hakkında bilgi veren Brendemoen

(1997: 239) özellikle Denizli ve çevre bölgesinde belirtme-yönelme biçimbirimlerinin ölçünlü Türkçeye göre farklılık arz ettiğini belirtir: *Bu elmaya vuranları bahşış verilir*. Araştırmacının üzerinde durduğu bir diğer durum, *ben* kişi zamirinin *beni* şeklinde olup *bana* şeklinde asla görülmediğine işaret etmesidir. Demirci (2007) ve Brendemoen'un (1997) da *Beni bi çay yap* örneği üzerinde durmaları, GBAA'nın bu yönüyle diğer ağızlar göre dikkat çekmeleri, sadece ağız araştırmalarında değil hemen hemen her kesimin mutabık kaldığı bir durumdur. Brendemoen (1997: 239), bu özelliğin sesbilimsel olmaktan çok biçimbilimsel olduğuna dikkat çeker.

Karahan (1996:153), belirtme ve yönelme hâli eklerinin yer değiştirmeden ziyade ünlü değişmesine bağladığı bu olayın Aydın, Burdur, Kütahya merkez, Gediz, Manisa ve Muğla ağızlarında rastlandığına işaret eder. *Do:ru o gölü hoşuyo* 'Doğrudan o göle koşuyor' (Aydın), *Avı gitmiş, evi gelmiş deri kenarını getmiş* 'Ava gitmiş, eve gelmiş dere kenarına gitmiş' (Burdur), *Seni gövü götürüyön* 'Seni göğe götürüyorum' (Denizli), *Altın horaza biş lireye sa'muşla* 'Altın horozu bin liraya satmışlar' (Denizli), *Deşime galdırma bacım* 'Deşimi (su bendi) kaldırma bacım' (İzmir), *Başını dike:sin* 'Başına dikersin' (Kütahya), *Saklasın o lokmaya* 'O lokmayı saklasın' (Kütahya), *Bizim burdu gızla: on yaşını girdi mi dünür geli* 'Bizim burada kızlar on yaşına girdiğinde dünür gelir' (Manisa), *İmtihannarı gireriz* 'İmtihanlara gireriz' (Muğla).

Korkmaz (1995: 226), hâl eki nöbetleşmelerine dayalı araştırmasında Ankara ve Rize gibi diğer ağızlarda görülen +(y)A/(y)I değişimini fiil-tamlayıcı yönetime (rection) bağlamakla birlikte Batı Anadolu ağızlarında görülen hâl eki değişmelerini bu değişimlerden ayırmaktadır.

GBAA'da Yönelme-Belirtme Biçimbirimleri

GBAA'da +(y)A veya +(y)I eklerinin ölçünlü Türkçeye göre değişiklik gösterdiği söylenmişti. Bu konuya ilk temas eden Korkmaz (1995: 222), özellikle Batı Anadolu ağızlarından Manisa-Soma, Denizli, Çivril, Tavas, Aydın-Bozdoğan, Kütahya-Simav, Tavşanlı ağızlarında +(y)A/(y)I eklerinin birbirlerinin yerlerine kullanıldığını belirtmektedir.

Gülensoy (1988: 80), Kütahya ağızlarında yüklemeye yönelmenin birbirleriyle karıştığını bildirir. Gülsevin (2002: 86), Uşak ağızlarında Banaz ilçesinin kuzeyindeki köylerde tespit edilen örneklerinde +(y)I şeklinin yönelme işlevinde kullanıldığını ifade eder ve bunu daralmaya bağlar. Ancak bazı *gel-*, *git-*, *var-* gibi belirli fiillerde görülen yönelme işlevinin istem ya da fiil-tamlayıcı ilişkisine bağlanabileceğini belirtir. Gülsevin'in +(y)A yönelme

hâli eki yerine +(y)I belirtme hâli ekini alan örneklerin tamamında $\ddot{O}+T+Y$ dizimi söz konusudur.

Brendemoen (1997: 239), Denizli ve çevresinde +(y)A ve +(y)I eklerinin ölçünlü Türkçeye göre tersine kullanıldığını söyler. Ancak Bacanlı (2014: 1) bu düşünceye katılmaz.

İlker (2013: 634-635), Manisa ağızlarında görülen belirtme-yönelme değişmelerinin *isteme* ya da *fil-tamlayıcı* ilişkilerine dayandırılmayacağını belirtmekle birlikte bu tür değişmelerin belirli birtakım fiillerde ortaya çıktığını bildirmektedir. Ayrıca İlker, bu çalışmasında Manisa ağızlarını fiillerin belirtme ve yönelmeyi birbirleriyle değiştirip-değiştirmemelerine göre tasnif ettiğini söylemektedir. Çalışmasında da belirttiği üzere görülen değişiklikler ağız alanında serpinti hâlinde görülmektedir. Örneğin Manisa merkeze bağlı köylerde hem belirtmeyi ve yönelmeyi değiştirenler hem de değiştirmeyenler yer almaktadır. İlker (2013: 636), hangi fiillerin belirtme yerine yönelme, yönelme yerine de belirtme ekini tamlayıcı olarak aldıklarını tespit etmiştir. Araştırmacı, bu fiillerin kendi iç dinamiklerindeki anlam özelliklerinin öne çıktığını, genellikle ‘iş, hareket gösteren ve maddi süreçte yer alan fiillerle, soyut süreçlerde oluşmuş düşünme-anlama fiilleri ve sözel fiiller’ olduğunu öne sürmüştür. Buna göre *aç-*, *akıt-*, *al-* gibi hareket fiilleri, *bağla-*, *doku-*, *topla-* gibi iş ve çalışma fiilleri, *bil-*, *oku-*, *bul-* gibi fikir-düşünce fiilleri, *çağır-*, *anlat-* gibi söylem ve nutuk fiilleri bölgede sıklıkla kullanılmıştır. Çekim edatlarından önce de yönelme/belirtme karşıtlığının olduğuna dikkat çeken İlker’in (2013: 640) verdiği örneklerde yönelme yerine belirtmenin yer aldığı görülmektedir: *düünner herkesin isteini göre olyo*: ‘Düğünler herkesin istediğine göre oluyor’, *okul, üçüncü sınıfı gada: okudum ben burada* ‘Ben burada okulu üçüncü sınıfa kadar okudum’...

İlker’in (2013: 642), bu değişmelerden hareketle bu tür fiillerdeki tasavvurların derin yapıdan yüzey yapıya çıkarken *kaybolmuş/eksilmiş/boşalmış* biçimde adı nesne ve tümleç hâline sokan hâl çekimi eklerinden bazılarını kaybettiğini bildirirken belirli fiillerde görülen bu işlemin genellikle birden çok tamlayıcı alan fiillerde ortaya çıktığını belirtmesi önemlidir. İlker (2013: 643), bu olayı dört sebebe bağlar. Ona göre öncelikle aynı nitelikte tasavvur edilen fiiller, insan zihninde birbirine yakın şekilde kodlanmaktadır. Dolayısıyla bu tür fiiller diğerinin tamlayıcısını alabilir: *Oğlan seni sevdim. Oğlan sana yandım. Bir şeye bakmak/ bir şeyi görmek*. İkincisi derin yapıda fiille ilişkisi olan *istemler* dolu olmakta, ancak yüzey yapıda bunlarda boşalma meydana gelmekte, bu *boşalmanın* sebebi zihinde yerleşmiş biçimbirimlerin birbiri üstüne taşınması ve bazen de birleşmesi olarak görülmekle birlikte bazı fonetik eğilimler de buna etki edebilmektedir. Bu taşınmada yönelme yerine belirtme hâli daha fazla görülmektedir. Özellikle belirtme /yönelmeyi isteyen fiillerde bu durum daha

belirgindir: Derin yapıda ‘Ben size yaşımı mı söyleyeyim.’ ifadesi yüzey yapıya *Yaşıma mı söyleyeyim* şeklinde ortaya çıkmış, belirtmenin görevini yönelme hâli üstlenmiştir. Üçüncüsü, insanın nesnelere arasındaki ilişki çoğaldıkça insan-nesne arasındaki fiillerin tamlayıcıları çoğalmakta ve değişmektedir. Fiille öznenin arası açıldıkça, nesnelere ve tümleyenlere girdikçe fiil tamlayıcılarında tamlayıcıların birbirine taşınması söz konusu olabilir. En az çaba yasası da bunda etkilidir. *bin-* fiili zamanla yönelme ekini bu değişimler sonucu almıştır. Ancak Manisa ağızlarındaki değişim fiilin anlamını değil yönelme/belirtme ekini değiştirmektedir: *atı bin-> ata bin-...* Dördüncüsü, hem belirtme hem de yönelmeyi değiştiren *aç-*, *al-*, *koy-* gibi fiiller aslen belirtmeyi kabul ederlerken sonrasında anlam genişlemesi ve anlam değişmesi sonucu yönelmeyi de tamlayıcı olarak almaktadır. Sonuçta, derin yapıdaki ayrıntı yüzey yapıya çıkarken kullanım pratikliği/kullanım aşınması sonucu *sadeleşmiş/kısalmıştır* denebilir. Edatlardaki durumun ise Köktürkçeden çok önceki dönemlerde gerçekleşmiş olduğu belirtilmiştir (İlker, 2013: 646).

Akar (2004: 49-51), Muğla ağızlarında tespit etmiş olduğu belirtme-yönelme karışıklığının sebebini fiilin anlamıyla ilişkilendirdiği *isteme* bağlamıştır. Araştırmacı bu durumun özellikle birinci bölgede yaygın olduğunu ancak kesin ve kurallı olmadığını belirtmektedir: *kapının arkasında saklayıgo:lardı geline* ‘Gelini kapının arkasında saklarlardı’, *gini dokduru götürdük* ‘Yine doktora götürdük’... Akar’ın (2004: 50) üzerinde durduğu bir diğer husus, belirtme eki *+(y)I*’nın kaybolmasıdır. Bu durum da aslında GBAA özelliğidir: *gızıy azakla* ‘Kızımı gönder’.

Aydın ve yöresi ağızlarıyla ilgili çalışmasında Yapıcı (2013: 180), her fiilin cümlede boşluklar açtığını, bu boşlukların çeşitli hâl eklerini almış tamlayıcılarla doldurulduğunu, anlama bağlı olarak bunu fiilin tabanının belirlediğini ifade ederek *belirtme-yönelme* değişikliğini ele almıştır: *yi:veriylər çocum mısır darılara* ‘Çocuğum, mısır darını yiyiveriyorlar’, *...biz gız evini gidiyoz* ‘Biz kız evine gidiyoruz.’... Yapıcı’nın (2013: 181) verdiği örnekler arasında büzülme sonucu oluşan uzunluklarda da değişim görülmektedir: *Dört aydır o ekme: yidim*. ‘Dört aydır o ekmeği yiyorum.’

GBAA’da yoğunlaşan belirtme-yönelme hâl eklerinin değişkenliği, genellikle ölçünlü dil durumuna göre tespit edilmiştir. Aslında bu durum Uğurlu’nun (2001) bahsettiği lehçeler arası fiil *istem*lerinden çok farklıdır. Öncelikle lehçeler arası veya lehçeler içi tarihî ya da eş zamanlı karşılaştırmalar genellikle standartlaşmış olan yazı diline göre tespit edilmektedir. Hâlbuki derleme metinlerde genelleşmiş bir kuralı tespit, o dilin kendi bünyesindeki kullanım ile ilgili bir durumdur. Yukarıda da örneği verilen Orhun Abideleri’nde *+DA* eki, söz konusu yazı dilinde fiillerin tamlayıcı durumlarına göre hem ayrılma (ablative) hem de bulunma

(lokative) görevini yerine getirir. Nöbetleşme hususu burada Orhun Türkçesine göre gerçekleşmemiştir. Hâkim dil konuşucusu +DA ekini iki durum için de kullanmaktadır. Eski Uygurcada dil kullanıcısı açısından +DIn ve +DA biçimbirimseldir (morfemic) ve hâkim dil kullanıcısı, zihninde +DIn ile +DA çok ayrı işlevde olduğu için bunu farklı olarak kodlamıştır. Ancak Orhun Türkçesinde bu ayırım çok önemli olmayabilir ve bu zaruret olarak görülmeyebilir. Daha doğrusu böyle bir eke ihtiyaç duyulmamış olabilir.

Toplumdilbilimi açısından ağız derlemesi veya araştırmalarında bazı ilkelere uyulması gerekmektedir. Bu tür durumlar göz ardı edilince karşılaştırmaya dayalı bir tespit bazen ağızlarla ilgili yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. Labov, bu tür alan araştırmalarında sekiz önemli madde belirlemiştir: Birikimlilik, benzerlik, yakınlık, bağlılık değiştirme, tarz değiştirme, dikkat, yerellik ve resmîlik ilkeleri. Ağız araştırmalarında bunların içinden özellikle *bağlılık değiştirme (principle of subordinate shift)* ve *tarz değiştirme (principle of style-shifting)* ilkeleriyle *birikimlilik (cumulative principle)* ilkesi oldukça önemlidir (Wardhaugh, 2006: 18-19). *Birikimlilik ilkesi, dikkat ilkesiyle* birlikte derleme yapılacak olan bölgenin önceden araştırılması ve bilgilerin biriktirilmesiyle bölgeye dayalı genel-geçer sonuca ulaşmayla ilgilidir. Ölçünlü dili, lehçeyi ya da ağız kullanmadan kaçınan konuşurun durumu, *bağlılık değiştirmeye* örnek verilebilir. Buna göre bir ağız konuşuru zihninde kodlanan ağzın yerine belirli sebeplerle ya baskın ağız ya da saygın dili konuşma çabası içinde bulunabilir. Dolayısıyla derleyen, bu tür yerlerde karakteristik ağız özelliklerini yakalamak için çok dikkatli olmak zorundadır. Burada ağız konuşuru, bazen başka saygın bir varyantı tercih ettiğinde o saygın varyantta konuşulanlarla kendi konuşması arasında kalabilir ki buna *tarz değiştirme (style-shifting)* denmektedir. Bu durumda konuşurun o ağız bölgesini yansıtması çok önemlidir. Örneğin, belirli bir ağız bölgesinde *-(I)yo* şimdiki zaman eki karakteristikse ancak ağız konuşuru, bu zamanın birinci çokluk kişisini *biliyorum* şeklinde telaffuz ediyorsa *bağlılık değiştirme* olmuş demektir. Bazen ağız konuşuru, aynı konuşmada *şimdi/şindi/hinci/hindi* şekillerini telaffuz edebilmektedir ki bu durumda kişi *tarz değiştirme* tutumu içindedir.

GBAA'da Karakteristik Özellikler

GBAA'yla ilgili belli başlı özellikleri belirleyen Korkmaz (1994: 87), bölge içinde ufak tefek ayrılıklar olsa da genelde belirtme-yönelme hâlleri değişimiyle ünlü daralması olayının ileri derecede olduğunu belirtir. Aynı durum Karahan (1996: 153-155), Akar (2004: 50) ve Yapıcı (2013: 408; 415) tarafından da zikredilir.

Bir ağız bölgesinin karakteristik özelliği tek bir hususla belirlenemeyebilir. Karakteristik özellikleri destekleyici başka etmenler de genel kaniya varmada etkilidir. GBAA üzerine yapılan araştırmalarda varılan ortak kanılardan biri belirtme-yönelme değişimleri olduğuna göre bu durumun ortaya çıktığı ağız alanlarındaki başka ortak özellikler de olmak zorundadır. Bu yönüyle GBAA'daki *yönelme-belirtme değiştiren ağızlar* bölge içinde serpinti hâlinde yayılmakta, yan yana komşu olan köylerin birinde bu özellik hâkimken diğerinde görülmemektedir. Bu ağzın tespiti ön bilgiye de dayanmaktadır. Araştırmalardan hareketle *belirtme-yönelme değiştiren ağızlar*da şu özellikler oldukça yaygındır:

1. Bu ağızlarda birinci ve ikinci kişi zamirlerine yönelme hâli eki ulandığında kelime tabanında değişme görülmez: *bene, sene*. Bu değişme görülmediği gibi *señe/ beñe* şeklindeki damaklılaşma da nadirdir: *orası daha iyi geldi bene* 'Orası bana daha iyi geldi (Eratalay, 2007: 110), *gelin gezdirme: götürdüydü nineñ bene* 'Ninen beni gelin gezdirmesine götürmüştü' (Kanaç, 2010: 20), *annetcem ben sene* 'Ben sana anlatacağım', *hindi isde:señ taksiylen bi yo ore: gava:ñ dibini çıkaren sene* 'İstersen şimdi seni arabayla o çınar ağacının yanına çıkarayım' (Yapıcı, 2013: 432; 736).

2. Kelime tabanları ve eklerin orta ve son sesinde daralma sıklıkla görülmektedir (Korkmaz, 1995: 227): *ması, evdi, yanındı, gocugarı, çevirmi, diñnimemiş, yakılı-...*

3. Ses yitimi oldukça fazladır. Özellikle /r/ ünsüzü erimesi/ kaybolması sık görülen bir durumdur. Hatta bazı durumlarda belirtme-yönelme ekinin kayb olduğu örnekler bile rastlanabilir: *alıncaý gada:* 'alıncaya kadar' (Kanaç, 2010: 277), *bi yanıñ kesiverisiñ demiş* 'bir yanını kesiverirsin demiş' (Korkmaz, 1994: 94).

4. +DA, +DAn gibi fiil istemli ekler işlevleri bakımından yazı dilindeki gibidir: *unuñ yanındı galdı çocuk* 'Çocuk onun yanında kaldı' (Akar, 2004: 136), *cuma: günü evde durmaycan dedi* 'Cuma günü evde durmayacağım dedi', *bi muhTardan kağıt çıkıve:cek* 'Bir muhtardan kâğıt çıkıverecek' (Kanaç, 2010: 37), *yüksekTen uçar tayya:reler* 'Tayyareler yüksekte uçar' (Tok, 2002: 164), *menteşem golumdan düşdü* 'Menteşem kolumdan düştü' (Manav, 2006: 111).

Bu bilgiler ışığında GBAA'daki *yönelme-belirtme değiştiren ağızlar*da bu durumun ortaya çıkışına dair bugüne kadar yürütülen düşüncelerden farklı olarak şunları söylemek mümkündür. Öncelikle bu ağızlarda fiil-tamlayıcı ilişkisi bakımından yönelme ve belirtme işaretleyicilerinin her ikisinin de sıklıkla sesbirim değişiklikleri (allophone) görülmektedir. Özellikle bu durum yönelme yerine kullanılan belirtmede ortaya çıkmaktadır: *yainà duzunò gata:la:*, 'Yağını tuzunu koyarlar',

ö:tüverinşüsdünE dedi 'Örtüverin üstünü dedi' (Demir, 2012: 209), el ğada: meze:r, dünya:yà gezer 'El kadar mezar dünyayı gezer', o bolluk olan budeyş yedi ğıtlık 'O bolluk olan buğdayı kıtlık yedi' (Tok, 2002: 103), hu de:diñi benè sö:lüseñe 'Şu dediğini bana söylesene', *kimè va:cak ya* 'Kime varacak ya' (Kanaç, 2010: 5).

Derleme sahasında ağız konuşurunun tutumu çok önemlidir. Gerçekten ağız konuşuru *tarz/ bağıllık değiştirme* içinde midir, bunu bilmek gerekir. Öte yandan yönelme-belirtme değişikliğinin yaşandığı GBAA'da ses olayları bir tarafa bırakılırsa diğer hâl eklerinin ölçünlü Türkçedeki gibi kullanıldığına göre hâl ekleri karışması/değişmesi sadece iki hâl ekinde ortaya çıkmaktadır. Diğer hâl eklerinde görülmeyen değişmenin/nöbetleşmenin iki hâl ekinde görülmesini fiil-tamlayıcı ilişkisine bağlamak zor görünmektedir. Bir bakıma bölgedeki bu değişiklik yapısal olarak hâl eki-fiil ilişkisine göre değil, dizim bağlamı bakışıyla fiil-nesne ilişkisinde aranmalıdır. Çünkü fiil tamlayıcı ilişkileri açısından iki hâl eki de yerine göre bir bakıma fiillerin nesnesi pozisyonundadır. Dolayısıyla yöre halkının bu tür yapıları kullanırken hangisini tercih ettiğinin bir önemi yoktur. Hatta bu yörelerde belirli bir yaşa kadar yetişmiş bir bireyin ölçünlü Türkçeye ihtiyaç duyduğu alanlarda hangi fiilin tamlayıcı olarak *yönelme/belirtme* eki isteyebileceğini bilmesi çok zordur. Çünkü yetiştiği yerde iki hâl eki de hem biçimsel hem de sesbilgisel olarak birbirine karışmıştır. Bunun sonucunda her iki hâl ekinin de $+(y)A > +(y)I$ ya da $+(y)I > +(y)A$ arası sesbiçim değişikliklerine rastlanması mümkündür. Bunun sebepleri arasında hızlı konuşma, ses yutulması gibi hususlar söylenebilir. Açıkçası daralma bu tür ağızlarda çok etkilidir. Kelime tabanlarının bile daraldığı örnekler de göstermektedir ki $\dot{O}+T+Y$ dizimli yapılarda özellikle son sesteki geniş ünlüler daralır. Dar ünlüler de düşebilir. Çünkü hızlı konuşma veya ses yitimi gibi sebeplerle iki kelime birleştirilmekte ve orta hecedeki genişliliğin daralmaya, dar ünlünün vurgusuzluktan dolayı düşmesine sebep olmaktadır. Korkmaz (1995: 228) da zaten bu tür unsurlarda daralmanın etkisi olduğunu belirtmiştir. Ancak Korkmaz (1995: 230), $+(y)I > +(y)A$ değişmesini genişlemeye bağlamayıp Eski Türkçede $+Ig/+Ag$ belirtme ekine dayandırmıştır.

Hâl eklerinin fiillerle ilişkisi dizime dayalı bir durumdur (Uğurlu, 2001: 202). Bir sözdiziminde fiil tabanında açılan boşluklar özne, nesne gibi tamlayıcılarla doldurulur ki bu doldurma Türkçede hâl ekleriyle yapılır. Fiildeki boşluklara ihtiyaç dil/lehçe/ağız konuşuru tarafından bilinir (Uğurlu, 2001: 201). Lehçeler arasında değişebilen bu ihtiyaçlar ağızdan ağza da değişiklik gösterebilir. GBAA'da özellikle $\dot{O}+T+Y$ dizimli yapılarda fiillerin geçişlilik durumuna bakılmaksızın $+(y)A$ 'dan $+(y)I$ 'ya kayış söz konusudur. Bu değişimde *derin yapı/yüzey yapı* açısından ağız konuşurunun zihninde $+(y)A$ ya da $+(y)I$ eklerinin işlevine bakmak gereklidir. Fiil tabanının cümlede açtığı boşluklar doldurulurken hâkim ağız konuşuru için işlev

yönüyle +(y)A veya +(y)I ayrımı olmayabilir, daha doğrusu fiilin istediği nesne eklerden biriyle temsil edilebilir. 'benf 'ğursu gönderdile: 'Beni kursa gönderdiler' cümlesi derin yapıda *ben* yani *kişinin*, *kurs* ve *gönderme* ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Ağız konuşuru için önemli olan budur. Bu yapı yüzey yapıya **bene kursu gönderdiler* ya da **bene kursa gönderdiler* şeklinde de söylense ağız konuşuru için önemi yoktur. Çünkü konuşan da dinleyen de kursa kimin gideceğini bilir. Dolayısıyla bu tür ağızlarda +(y)A/+(y)I farkı değil tek biçimde kodlanmıştır. Tıpkı Köktürkçedeki +DA ekinin hem ayrılma hem de bulunma görevini üstlendiği gibi... Bu tür ağız konuşuru +(y)A ekini isteyen *bak-*, *başla-*, *git-*, *vur-*, *gönder-* gibi fiillerin +(y)A/+(y)I eklerinden hangisini kullanması gerektiği sorulsa bilemeyebilir. Çünkü ölçünlü Türkçede *sene/beni* tercihi yoktur. Dolayısıyla hâkim ağız konuşuru *sana/seni* zamirlerinden hangisinin doğru olduğunu bilmekte zorlanır ve zaman zaman bunları birbirleriyle karıştırır³. Ancak aynı ağız konuşurunun *Fatma attan korktu* ya da *Ali evde kaldı* gibi cümleleri normal şartlarda **Fatma atda korktu*/ **Ali evden kaldı* gibi kullanması beklenemez.

Diğer taraftan ağız konuşurunun tutumu da son derece önemlidir. Derleme yapılan sahada *tarz değiştirmeye* başvuran ağız konuşuru, genellikle +(y)A/+(y)I tercihinden birini kullanmaya zorlandığında o anda kendince hangisini doğru kabul ediyorsa onu söylemektedir ki bunu derleyen kişi nöbetleşme şeklinde değerlendirebilmektedir. Genellikle bu tür ağız konuşurlarında +(y)A hâl ekine yönelme de söz konusu olabilmektedir. Tabii ki bunda durak, büzülme, *mI* ve *dA* edatlarının tesiri de söz konusudur: *derdime eşme benim* 'Benim derdimi eşeleme' (Korkmaz, 1994: 223), *ben bubama da bilmiyon* 'Ben babamı da bilmiyorum' (İlker, 2013: 638), *çalgıcıya okulardık* 'Çalgıcıyı çağırırdık' (Akar, 2004: 49), *küşge*: hinci di Furuyo:la: gène 'Şimdi de keşkeği ikram ediyorlar' (Demir, 2012: 209), *hoca ona mı bekleyip duru*: 'Hoca onu mu bekliyor' (Kanaç, 2010: 46). Bu düşünceyi destekler mahiyetteki çalışmasında Bacanlı (2014: 1-2), Denizli ağızlarında söylem ya da durak sonunda +(y)A şeklinde telaffuz edilen hâl ekinin cümle içindeki dizimde sesbilgisel olarak +(y)I şekline dönüştüğünü belirtmekle kalmaz, aynı zamanda yalın hâldeki kelimelerin ek aldıkça ünlü daralmasına uğradığını belirtir: *çapa* > *çapıla-* > *çapılımek*. Ona göre cümle diziminde de bu daralmanın etkisi devam eder ve belirtme/yönelme hâl ekleri cümle içinde dar ünlülü, cümle sonunda ise geniş ünlülü telaffuz edilir: *evi gittim ~gittim eve*, *evi biliyon ~ biliyon eve*.

Ağız bölgesinde *Ö+Y+T* dizimli cümlelerin yönelme ve belirtme hâli, *Ö+T+Y* dizimindeki gibi karmaşık olmakla birlikte Demir'in (2012) GBAA'yı temsil eden Sarıgöl ağızlarına yönelik araştırmasında *Ö+Y+T*

³GBAA ile ilgili bu görüş, özellikle bu tür bölgelerden üniversiteye gelen öğrencilere sorgulama yoluyla öne sürülmüştür.

dizimli cümlelerde yönelme ve belirtme hâl eklerinden ikisinin $+(y)A$ şekliyle ya da altbiçimleriyle (allomorphe) kullanıldığı tespit edilmiştir. Buradaki örneklerde belirtme hâli yerine kullanılan örnekler verilecektir: *bi di nişandı kèye:dik ona* ‘Onu bir de nişanda giyerdik’, *mendîrez o zaman iki seney£ èndirdi asgerlie* ‘Menderes, o zaman askerliği iki seneye indirdi.’ *’atà mindiri:dik ’gelinlere* ‘Gelinleri ata bindirirdik’ (Demir, 2012: 214). Buna benzer örnekler diğer çalışmalarda da mevcuttur: *birakTı bene o:lan* ‘oğlan beni bıraktı’ *oynuyo:la indiyo:la geline* ‘Oynuyorlar [ve] gelini indiriyorlar. (İlker, 2013: 637), *o:lan bi dutmuş gapmış almış gıza* ‘Oğlan bir tutmuş, kızı kapmış almış.’ (Akar, 2004: 49), *bizim bu köylüler almışla: bu arazilere* ‘Bizim bu köylüler, bu arazileri almışlar’ (Eratay, 2007: 197), *bilmeyyon ne zaman daldığına* ‘Ne zaman dağıldığını bilmiyorum (Kanaç, 2010: 275), *go: bosdancı da daneya* ‘Kov bostancı da danayı’ (Caferoğlu: 1963: 113)... $\ddot{O}+T+Y$ dizimlilerdeki yönelme/belirtme ekinin $+(y)I$ ve altbiçimlerinin ortaya çıkış sebebi daralmaya daha doğrusu sesbilgisel bir hadiseye bağlanırken $\ddot{O}+Y+T$ dizimlerinin sonunda veya durak sonunda görülen $+(y)A$ ve altbiçimlerinin sebebi gerçekten de izah edilmesi gereken bir durumdur. GBAA üzerine yapılan çalışmalarda belirtme-yönelme değişikliklerin verildiği incelemelerde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır⁴:

Tablo 1: GBAA’da Yönelme-Belirtme Değişmelerinin Cümle Dizilişindeki Görünümleri

	Ölçünlü Türkçeye Göre $+(y)A > +(y)I$		Ölçünlü Türkçeye Göre $+(y)I > +(y)A$	
	$\ddot{O}+T+Y$	$\ddot{O}+Y+T$	$\ddot{O}+T+Y$	$\ddot{O}+Y+T$
Korkmaz 1995	13	3	6	8
Tok 2002	28	-	9	1
Gülsevin 2002 ⁵	14	-	-	-
Akar 2004	13	-	7	4
Manav 2006	5	-	2	2
Kanaç 2010	48	1	7	11
Demir 2012	19	-	-	8
İlker 2013	13	1	7	9
Yapıcı 2013	5	-	5	2

Tabloda ara sesler, değişimin yöneldiği istikamette sayılmıştır. Tabloda adı geçen eserlerde yönelme-belirtme değişmelerinin görüldüğü yerlerde bu olayın karakteristik olup-olmadığı belirtilmemiş sadece değişmelere dayalı örnekler verilmiştir. Bir bakıma ağız konuşurunun

⁴ $\ddot{O}+Y+T$ dizimli cümlelerde yargı, bitmiş olarak kabul edilmektedir.

⁵Gülsevin 2002’de ölçünlü Türkçeye göre yönelme yerine belirtme hâl eki örnekleri *baña/bana* şekillerinde görüldüğü için tabloya dâhil edilmemiştir.

yönelme-belirtme değiştiren ağız özelliği taşıyıp taşımadığı açıklanmamıştır. Öte yandan bu değişimler gerçekten var olan bir durumu ortaya koyma şeklinde mi gerçekleşmiş yoksa ağız konuşuru *tarz* ya da *bağlılık değiştirme* yolunu mu tercih etmiştir? Gerçekten buna yönelik araştırma yapılsa bile konunun müşkül olduğu araştırmacılarca da dile getirilmiştir. Tablodan hareketle şunları söylemek mümkündür: $+(y)A > +(y)I$ değişmesinin neredeyse tamamı $\dot{O}+T+Y$ diziminde ortaya çıkmıştır. Oranlar birbirine yakın olsa da $\ddot{O}+Y+T$ diziminde $+(y)A$ şeklinin görülmesi oldukça şaşırtıcıdır. Tabloya göre yükleme yönelik dizim/diziliş değişikliği eklerin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu yönüyle tek biçimde kodlanan biçimbirimün yüklem öncesinde $+(y)I$, yüklem sonrasında $+(y)A$ altbiçimi şeklindeki tezahürü (Bacanlı, 2014: 2), belirtme-yönelme işlevlerinin tek şekilli ek ve altbiçimleriyle gerçekleştiğini göstermektedir. Yüklemeden sonraki ögelerde içte yer alan ek $+(y)I$ şeklinde görülürken yine sondaki unsurda $+(y)A$ şeklinin ortaya çıkması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir: *ve:dim seni ona* ‘Onu sana verdim’, *nè dèyon sen£ ben* ‘Ben sana ne diyorum’ (Demir, 2012: 212).

Yukarıda da zikredildiği gibi GBAA’da belirtme-yönelme hâli tek biçimbirimle kodlandığına göre bu biçimbirimün asıl şeklinin $+(y)A$ mı yoksa $+(y)I$ mı olduğu meselesine cevap aramak gerekecektir. Korkmaz’ın (1995: 227-228) $+(y)A > +(y)I$ değişmesini daralmaya bağlaması son derece yerinde olmakla birlikte, $+(y)A$ şeklini Eski Uygur Türkçesindeki $+(A)g$ ekine dayandırması bizce mümkün gözükmemektedir. Korkmaz’ın (1995: 230) ‘...-ig/-ig yükleme hâli ekinin yerini de yer yer -ag/-eg eki almıştır: *saw-ag* ‘sözü’, *temir-eg* ‘demiri...’ ifadeleri belirtme hâli eki için geçerli bir durumdur. Burada asıl belirtme işlevi $+(X)g$ ekidir⁶. Dolayısıyla bağlantı ünlüsünün değişkenlik göstermesi bütün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde söz konusudur. Ayrıca Eski Uygurcada müstakil bir $+kA$ yönelme hâli ekinin bulunması ve bu ekin mesela Eski Anadolu Türkçesinde $+kA > +ğA > +A$ (Gülsevin, 1997: 39) şeklinde geliştiği öne sürüldüğünde bu şekle dayalı bir belirtme hâli ekine rastlanılması gerekirdi. Öte yandan Canpolat (1992: 9-12), Eski Anadolu Türkçesindeki belirtme hâli ekinin $+Ig > +Iğ > +I$ gelişiminde ortaya çıkmadığını, böyle bir durumun ortaya çıkması için mutlaka ekin $+U$ şekilli kullanımlarının olması gerektiğini belirtmektedir.

⁶Eski Uygurcada özellikle Mani metinlerinin bir ya da ikisinde /X/ bağlayıcı ünlüsü yerine /a/ ünlüsü kullanılmıştır. Bu durum sadece $+Ig \sim +Ag$ belirtme hâli ekinde değil, başka yapılarda da görülmekte ve bu durum biçimbirimsel olmaktan ziyade sesbirimsel durum arz etmektedir: *emgek(e)mezen*, *keltemez*, *yüzüñjüzen*, *igsez* (Erdal, 2004: 61). Dolayısıyla bir yerde görülen benzerliğin diğer unsurlarda da izine rastlanılması gerekirdi. Öte yandan GBAA’da ünlü daralması, kurallı biçimde işletilirken genişleme çok az görülmekte, bunların ortaya çıkışı ya eskicil unsurlara ya da kelime tabanlarındaki benzeşmeye dayanmaktadır (Yapıcı, 2013: 61).

Bu yönüyle tarihî metinlerde $+Ig\sim+Ag$ kaynaklı ekin $+A$ veya $+U$ şekilleri de gözükmesi gerekirdi.

Gülsevin'in (1997: 31-46) Eski Anadolu Türkçesinde hâl eklerinin işlevsel açıdan birbirinin yerine kullanıldığını belirttiği örneklerde belirtme ve yönelme hâl eklerinin neredeyse hâl kategorisindeki bütün eklerin işlevini yüklenmiş olduğu görülür. Ancak GBAA'daki $+(y)A\sim+(y)I$ eklerindeki karışıklık diğer hâl eklerinde ortaya çıkmamakta, bu bakımdan Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımlarından ayrılmaktadır.

Burada tek biçimbiriminin birden fazla hâl kategorisini karşılayabilmesinin mümkün olup-olamayacağı hususunu irdelemek gereklidir. Tekin (2004: 513), Eski Türkçede yönelme-bulunma işlevinin $+A$ ekiyle yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca GBAA'da da iddia edildiği gibi yönelme-belirtme hâli işlevi Çuvaşçada da $+A$ ekiyle gerçekleştirilmektedir (Korkmaz, 1995: 230)⁷. Çuvaşçada belirtme ve yönelme hâli, kelime sonundaki seslerin durumuna göre $+(n)A\sim+(y)A$ şekillerinde görülmektedir (Krueger, 1961: 103-105; Ersoy, 2007: 1305). Korkmaz'ın (1995: 230) bu yönüyle Çuvaşça ile GBAA arasında kurduğu benzerlik dikkate değerdir. Ancak Korkmaz, GBAA'yla olan benzerliğin sadece $+(y)A$ şekilli kullanımlarında söz konusu olduğunu belirtmektedir. Öte yandan araştırmacı, bir bakıma $+(y)A$ yerine $+(y)I$; $+(y)I$ yerine $+(y)A$ ekinin kullanıldığını savunarak bu bölgede her iki hâl ekinin de bulunduğunu kabul etmekte ve hangi hâl ekinin daha eski olduğuna dair fikir beyan etmemektedir. Eski Türkçede yönelme-bulunma hâlinin $+(y)A$ şekilli örneklerine rastlamak mümkündür (Tekin, 2004: 513)⁸. Çuvaşçadaki belirtme-yönelme eki gibi GBAA'da da belirtme-yönelme işlevini karşılayan müstakil $+(y)A$ eki mevcuttur. Türkçede bugün belirtme hâli eksiz de gerçekleştirilebilmekte, aynı durum GBAA'da görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında $+(y)A$ yönelme hâli ekinin belirtme işlevini de üstlendiği söylenebilir. Türkçede bazı fiil istemlerinde ikincil (dolaylı) nesne işlevinin $+(y)A$ biçimbirimiyle yapıldığı düşünülürse GBAA'da tezahür eden bu durumu yadırgamamak gerekir. Öte yandan GBAA'da $+(y)A$ ekinin I/II. teklik kişi zamirlerine *bene/sene* şeklinde ulanıp kelimenin tabanını değiştirmemesi üzerinde durulması gereken başka bir durumdur⁹. Eraslan'ın (2012: 141), $+A$ ekinin ortaya çıkışına dair görüşleri sıraladığı dört görüşten ikisi dikkat çekicidir. Buna göre yapı, ya $+kA > +A$ şeklinde ekin ünsüzünün

⁷Korkmaz (1995: 229), Çuvaşçadaki belirtme hâlinin $+A$ biçimbirimiyle karşılanmasını Benzing'e dayanarak 'bazı İran dillerinde olduğu gibi, belirli yükleme hâli görevi yönelme hâline yüklenmiş olabilir' şeklinde izah eder.

⁸Tekin (2004: 516), Yakutçada da yönelme-bulunma hâlinin $+GA(r)$ biçimbirimiyle yapıldığını belirtir.

⁹ $+A$ ekinin I/II. teklik kişi zamirleriyle çekimi, Demir (2012) ve Yapıcı'da (2013) *bene~mene/sene*, Tok'ta (2002) *baña~beñe/saņa* şekillerindedir. Tok'ta bu yapıların yönelme-belirtme hâli değiştiren ağızlara yönelik olup-olmadığı kesin değildir.

düşmesiyle ya da asıl +A ekinin yanlış hece bölümlenmesi sonucu +kA şekline dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır¹⁰.

Ölçünlü Türkçede yönelme ve belirtme ekleri birbirine çok yakın işlevlerde görülmekte, yönelme hâli eki ikincil/dolaylı nesne görevini üstlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında GBAA'daki yönelme asıllı ekin zamanla belirtme-yönelme işlevlerinde kullanılabilmesini mümkün kılmaktadır. Sadece hâkim ağız konuşuru tarafından bilinen bu özellik, zamanla ağız bölgesinde *koyulaşmıştır*, denilebilir (Dilaçar, 1957: 85).

Sonuç

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür:

1. Türkçede fiil yüklemleştircisinin (özne, nesne, tümleş) açtığı boşluklar hâl ekleriyle doldurulmakta, geçişlilik ya da fiillerin istediği nesne, dilden dile lehçeden lehçeye ağızdan ağza değişebilmektedir. Ölçünlü Türkçedeki +(y)A ve +(y)I hâl ekleri işlev açısından biçimbirimsel bir değerde olup anlam ayırt edicidir. Ancak GBAA'da +(y)A~+(y)I altbiçimleri aynı denklemde kullanılabilirdiği için zamanla ölçünlü Türkçedeki işleve yönelik bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Hâlbuki yönelme-belirtme hâli derin yapıda tek şekilde kodlanmıştır ki bu Çuvaşçadaki gibi +(y)A ekidir.

2. Yönelme hâli bazen ölçünlü Türkçede fiillere ulanarak onların geçişli olmalarını sağlamakta, bir bakıma dolaylı olarak nesne işlevinin yerine getirilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca Orhun Türkçesinde +DA eki hem bulunma hem ayrılma görevindedir. Aynı durum bulunma-yönelme işlevindeki +(y)A ekinde de görülür. Öte yandan Çuvaşçada +A eki, yönelme ve belirtme işlevinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla bir dilde/lehçede her işleve yönelik biçimbirim mevcutken başkaca dil/lehçelerde bir biçimbirim birkaç işlevi yerine getirebilir. Bu bakımdan GBAA'da +(y)A ve altbiçimleri hem yönelme hem de belirtme işlevinde kullanılabilir.

3. GBAA'da fiillerin geçişli olup-olmamasına, cümlenin nesne alıp-almamasına bakılmaksızın belirtme-yönelme hâli, $\bar{O}+T+Y$ dizimli cümlelerde +(y)I, $\bar{O}+Y+T$ dizimlilerde +(y)A şeklinde belirlemektedir. Devrik

¹⁰Erdal (2004: 172), Gabain (2000: 63) ve Tekin'in (2004) görüşlerine karşılık Eski Türkçede +kA yanında +A ve +yA yönelme ekine rastlanmadığını belirtmekte, ancak Moğolcadaki +A yönelme hâli ekinin Çuvaş Türkçesinden kopyalanmış olduğunun göz ardı edilemeyeceğini söylemektedir. Öte yandan araştırmacı (2004: 184), Eski Türkçedeki iyelik çekimlerinde görülen *oglıma*, *kaganıma* gibi örneklerin ikinci teklik kişi iyelik çekiminden anoloji yoluyla bulaşmış olabileceğini de ifade eder. Bizce +(y)A ekinin Moğolcada (Poppe, 1992: 95) ve Eski Türkçede bulunma-yönelme; Çuvaşçada ve GBAA'da belirtme-yönelme işlevlerinde görülmesi tesadüfi olmasa gerek. Ayrıca Gülsevin (1998: 18), Orhun Türkçesinde görülen *kurıya*, *biriye*, *oglıma* örneklerindeki +(y)A şeklini Oğuzca özelliklerden sayar.

dizimde belirtme –yönelme hâli sona kaydıkça +(y)A, dizim içinde olduğu müddetçe +(y)I şeklinde tezahür eder. Eğer $\bar{O}+T+Y$ diziminde +(y)A şekli görülürse burada ya durak, veya dA, mI gibi arada soluk mesafesi bırakan unsurlar mevcuttur. Bunun nedeni dizim içindeki +(y)A ekinin daralmasıdır. Söz konusu ağız bölgesinde eğer cümle içindeki herhangi bir kelime geniş ünlüyle bitiyorsa, hızlı konuşma sebebiyle kelime tabanlarında veya eklerde ünlü daralması görülebilmektedir: *Biz köydĖ oturuyo:z ~ Biz oturuyo:z köyde* ‘Biz köyde oturuyoruz’. *Sivilcè çı’mış~ Çı’mış sivilce* ‘Sivilce çıkmış’. *Durmò benim yanımda~Benim yanımdı durma.* ‘Benim yanımda durma’. Bu daralma sonucunda /a/> /ı/ arasında beliren à, è, ò, Ė şekilleri ortaya çıkmaktadır (Demir, 2012: 208-211). Dolayısıyla hâkim ağız konuşuru için fiilin isteminde ekin +(y)A veya +(y)I olması anlamı değiştirmez. Bu yönüyle /a/ ve /ı/ arasındaki tüm sesbirimsel değişkeler +(y)A ekinin altbiçimleri olduklarından sesbiçimbirimsel (morphonemic) bir değerdendirler.

Bu çalışmada öne sürülen düşünceler GBAA’dan seçilmiş olan belirli çalışmalara dayalı olarak yapılmıştır. Konunun tam olarak tespiti, ön bilgiye dayalı olarak aynı ekip tarafından bölgenin tamamını kapsayan derleme, yazıya geçirme ve incelemeyle mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Akar, Ali (2004). *Muğla Ağızları*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.
- Boz, Erdoğan (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yay.
- Bacanlı, Eyüp (2014). “High-focal intraterminality in Denizli dialects of Turkish”, *Turkic Languages*, 17: (baskıda).
- Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçe Gramer*, Ankara: TDK Yay.
- Brendemoen, Bernt (1998). “Turkish Dialects”, *The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson- Èva Á. Csató, Routledge: London and New York, s. 236-241.
- Buran, Ahmet (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1963). “Muğla Ağızı”, *TDAY-Belleten 1962*, s. 107-130.
- Canpolat, Mustafa (1992). “Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”, *Türkoloji Dergisi*, X/1: 9-11.
- Demir, İmdat (2012). *Sarıgöl ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler- Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri.

Demirci, Kerim (2007), “Hâl Eki Nöbetleşmeleri Üzerine”, *Karaman Dil- Kültür Sanat Dergisi*, s. 126-139.

Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri* (çeviren: Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Vekaleti Yay.

Dilâçar, A. (1957). “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi”, *TDAY-Belleten 1957*, s. 83-93.

Eraslan, Kemal (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.

Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: E.J. Brill.

Eratalay, Sevda (2007). *Alaşehir ve Yöresi Ağızları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Van.

Erkman-Akerson, Fatma (2000). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual Yay.

Ersoy, Fevzi (2007), “Çuvaş Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yay. s. 1285-1340.

Gabain, A. von (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.

Gencan, Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: TDK yay.

Gülensoy, Tuncer (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yay.

Gülsevin, Gürer (2002). *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük)*, Ankara: TDK Yay.

_____, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yay.

İlker, Ayşe (2013), “Ağız Alanlarında Yükleme ve Yönelme Eklerinin Birbiriyle Değişme Sebepleri Üzerine”, *Leylâ Karahan Armağanı*, (Düzenleme Kurulu) Ülkü Gürsoy vd., Ankara: Akçağ Yay. s. 633-649.

Kahraman, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: TDK Yay.

Kanaç, Işıl (2010), *Denizli'nin Babadağ İlçesi Ağzı*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.

Karahan, Leylâ (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yay.

_____, (1997). “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, 549: 209-213.

- _____, (2008). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1994). *Güney-batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara: TDK Yay.
- _____, (1995). “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, Ankara: TDK Yay., s. 222-230.
- Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*, New York: Routledge.
- Krueger, John R. (1961) *Chuvash Manual Introduction, Grammar, Reader and Vocabulary*, Bloomington: Indiana University Publications.
- Manav, Aslı (2006). *Denizli'nin Güney İlçesi Ağızı (Fonetik-Morfoloji)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Lewis, Geoffrey (2000). *Turkish Grammar*, New York: Oxford.
- Özkan, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Sev, Gülsel (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- Sinanoğlu, Samim (1957). “Basit Cümlede Nesne ve Tümleç”, *Türk Dili*, 67: 368-371.
- _____, (1960). “Yöneliş Düşümlü Ad”, *Türk Dili*, 103: 337-339.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Simurg Yay.
- _____, (2004). “On The Old Turkic Dative-Locative Suffix {+A}”, *Makaleler II- Tarihi Türk Yazı Dilleri*, (Haz.Emine Yılmaz-Nurettin Demir), Ankara: Öncü Kitap Yay. s. 512-519.
- Tok, Turgut (2002). *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli.
- Trask, R.L. (1992). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, London: Routledge.
- Underhill, Robert (1976). *Turkish Grammar*, London: MIT.
- Wardhaugh, Ronald (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*, USA- UK-Australia: Blacwell Publishing.
- Yapıcı, Ali İhsan (2013). *Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme- Metin-Sözlük)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla.